

«КАЙРЫЛЫП КУШТАР КЕЛГЕНЧЕ» - ЭПОСКО ПРОЛОГ

ТЕКЕШОВА МИРГҮЛ

КР УИА, илимий кызматкер

Улуу жазуучу, белгилүү ойчул Чыңгыз Айтматовдун бүтпөй, аягына чыкпай калган деп эсептелген «Кайрылып куштар келгенче»¹ аттуу чыгармасын алгач окуганымда алган таасирди сөз менен айтып жеткизүүм кыйын болду. Кыргыз кызы болуп туруп, ичимди эңшерген, көкүрөктү өрттөп, тамагымды бууган жашты сезип туюу албетте табыгый нерсе эле. Бабалардын тарыхын баяндаган, өтмүшүн, жашоосун таржымалдаган толук бүткөн калың китеп, романдарды окугам, бирок бул чыгарма таптакыр башка нерсе эле. Акылман жазуучунун бу чыгарманы жаратуудагы максаты «□ткөнүн билбегендин, келечеги күмөн», же болбосо, «Карынын сөзүн капка сал» жана башка толуп жаткан элдик казынадагы накыл кептерде жашап келе жаткан тарыхка, тамырга кеткен жолду издөө, аны таап гана тим болбостон андан сабак алуу, маани-маңызын аңдап түшүнүү сыяктуу идеяны сөздүн кудуретинде болгон мүнкүнчүлүктүн баарын колдонуу менен берүү болгонун байкабай коюу кыйын. Тарыхыбыз менен «рухубузду туу чокусу» болгон «Манас» эпосунун эл турмушундагы маанисине, кыргыздын аң-сезими менен тарыхый эстутумундагы ордуна, рационалдуу ой жүгүртүүнүн алкагына сыйбаган, түшүндүрүүгө мүнкүн болбогон керемет күчүнө арбалган жазуучу элиндеги «МАНАС» деген укмуштуудай бу кубулушту ошол өзү сезип туйган, улуу акылда калчап, тунук ойдун элегинен өткөзгөн өзүнүн бийик интеллектинин жана таза жазуучулук талантынын айкалышында жандандырып, жашатып, жаңыртып берген. «Манас» - чыныменен кыргыз турмушундагы түшүндүрүүгө жана чечмелөөгө, сактоого жана улантууга, ар дайым жандандырып турууга, козгоого жана өз боюбузда тирүү сактоого муктаж феномен. Муну албетте жазуучу жакшы түшүнгөн.

Эл башына түшкөн эң оор күндөрдө дем, күч берген ыйык эпос, кудуреттүү Сөздүн кунун билип, билгенин келечек урпакка «Кайрылып куштар келгенче» деп эскертип, эсиңе түйүп ал дегендин өзү баа жеткиз чоң иш. Чыгарманын аталышы да бир караган адамга байкала бербеген менен бир чоң маанини камтып турганы тегин жерден мындай аталбагандыгы улам илгерилеп иликтеген сайын түшүнүктүү боло баштайт. Элибизде «кой үстүнө торгой уялаган», «бакыт кушу конгон» деген мамыр-жумур бакубат жашоону, бейпилчиликте билдирген түшүнүктөр бар. Дал ошол эл башына түшкөн кыйынчылыкты, каргашаны сүрөттөп отуруп жазуучу, бу журттун бак-дөөлөтү кайрылып келгенче, бакыт кушу тууруна келип конгончо деп «Кайрылып куштар келгенче» деген ат берген болуусу да ыктымал. Кан суудай агып, өлүк тоодой болгон өрөөнгө өргүү ала албай, айланып коно албай канаттары талыган куштардын да каймана мааниси ошол адамдар өздөрү өз бактыларын тууруна кондура албай, учуруп жиберип бири-бири менен согушуп, ал кылыктары менен табиятты да азапка салып, тең салмактуулукту бузуп жаткандыгын чагылдырып турат.

Ушу турушунда да чыгарма максатына жетип, идеясын эң бийик эстетикалык-көркөмдүк деңгээлде окурман аң-сезимине артып, жан дүйнөсүн алай-дүлөй түшүрүп турат. Чыгарманы окуган кыргыз болсун, же башка улуттун окурманы болсун «Манас» эпосуна болгон кызыгуусу артып, ага аяр жана сый-урмат менен өзгөчө мамиле күтө баштаары күмөн санатпайт. Ушунун өзү жазуучунун чыгармачылык жеңиши, сөзүнүн кудурет күчү, түбөлүктүүлүгү деп айтууга болот. Жазуучунун «Манас» эпосунун муундан-муунга туура түшүндүрүлүү менен жетүүсүнө, эпоско көз караштын «эски жомоктук» гана эмес терең жана улуттук маани алышында чоң салымы бар деп айтууга болот. Бул туурасында белгилүү айтматовтаануучу А. Акматалиев буларды билдирген: «Айтматов кыргыз элинин маданий туу чокусу «Манас» эпосун кайрадан бастырып чыгарууга активдү катышкан, аны чет элдерге да пропагандалап («Манас» жаралган жерденмин деген сөзүн, Канаданын энциклопедиясына «Манас»

жөнүндө жазган пикирин ж.б. эстейли), эпостун которулушуна дайым кайрылат. Адабиятчылар, сынчылар да Айтматовдун чыгармаларынын түпкү булагы «Манас» эпосу менен байланышкандыгын белгилеп келе жатышат. «Мен эпос жөнүндө дайым ойлоном» — дейт жазуучу да. Мына ушулардын бардыгы анын «Манас» эпосуна кайрылган «Кайрылып куштар келгиче» деген чыгарманы жаратууга негиз болгон.»

Орус адабиятчылары жазуучунун бардык орусча жарык көргөн томдуктарына сөз болуп жаткан чыгарманы киргизишип аны бир сөз менен «притча» деп адабий аныктама беришкен. Притча - «Иносказательное повествование с нравоучительным выводом.»³ Буга каршылык жок. Чыгарма мындай аталууга да толук татыктуу. Изилдөөчү А.Кадырманбетова бул чыгарманын эки тилдеги варианттарын салыштырып төмөндөгүнү билдирген: «Орусча вариант кыргызчасына салыштырмалуу бүткөн чыгарма катары жыйынтыктуу сапатка ээ болуп турат. Анда чыгармага негиз кылып алынган окуянын аяк-башы кайсы бир деңгээлде жыйынтыкталган.»⁴

Кыргызча вариантынан айрымаланган орусчасында жазуучу көбүрөөк согушка карата мамилесин, анын адам менен табиятка тийгизген терс таасирин чагылдырууга басым жасаган. Бирөө менен согушууну ойлоп да койбогон катардагы боз үй устасы Сеңирбай менен анын уулу Манасчы Койчуман, баардык өзгөчөлүктөрү менен бир кыргыз аялынын портретин элестеткен Кертолгоо-зайып сындуу каармандары менен тынчтыкты сүйгөн, табият менен адам жана Жараткан Теңир арасындагы гармониялуулукту сактаган тек гана баскынчыларга каршы согушта аларга ийилип, сынуусу мүмкүн болбогон Манас Рухун каршы коюп, бу Рух жашап турганда кыргыздар кандай гана азапка батпасын көкүрөктөрүндө эркин, азат кала берет деген ойду чагылдырган. Кертолгоо-зайыпка, Эне башатка басым жасалган.

Кыргызчасында көңүл көбүрөөк бабалардын тарыхына жана кыйын учурларда кыргыздардын урук-туугандык кылып бирин-бири колдоосуна, Сеңирбай менен Кушубак карыялардын сүйлөшүүлөрүнө маани берилген. Жазуучу айтмакчы болгон оюн да ушу эки каарманынын диалогунда берген. Аталардын орду, сөзү басымдуулук кылат.

Согушка кеткендерден кабар болбогон соң, ойроттордун кыргыздардан көп экендигин билген кээбир уруу аксакалдары согуштагыларды күтпөй, тууган жерди таштап, качып кетүүнү ойлоно баштайт. Ошолордун бири Кушубак карыя Сеңирбай менен акылдашканы келет. Ооруп жаткан Сеңирбай муну угуп дагы жаман болуп мындай дейт: «Мандайга чийгенди чогуу көрөрбүз. Чилдей бытырап, ар ким бет алдынча кете берсек кандай болот. Элчилик, журтчулук ажырап, сапырылып кетер бекенбиз, изибиз өчүп кетер бекен, өзүң ойлонгун, Куке. ...Бүгүн жеңилсек, эртең жеңип да кетербиз. Биздики кудайга да, пендеге да акыйкат иш. Бирөөнүн журтун басып жаткан жерибиз жок.»⁵ Бу сүйлөшүүдөн ачык эле көрүнүп тургандай бөлүнбөй биримдикте бололу, «күч бирдикте» деген пикир айтылат. Чыгарманын аягында сыркоолоп жаткан Сеңирбайдын кичүү уулу Эламандын түшүн жоруй албай көз жумуусу жана «Эгер тагдыр тил алса, бир аз гана күтө туруп, бир аз гана мүнкүнчүлүк берсе» эмнелерди айтып берээри жазылат. Бул бөлүктө жазуучу көр тириликтен алыстап, бу дүйнөдө түбөлүктүү калчу нерсенин жоктугунан «...өлбөгөн жан болбойт...» деп согушту да пендечиликтин бир кылыгы катары карап, эң маанилүүсү «...дүйнөгө из арттырып кетиш» дейт.

Түшүнүн бардык өзгөчөлүгү чоң манасчы болоорунан аян берген Эламан, «эл» жана «аман» деген сөздөрдүн биригүүсүнөн турган ысым келечектен, журттун бүтүндүгүнөн кабар берип, кудум «Манас» эпосу тулку боюнан түнөк тапкан өспүрүм бүтүндөй бир калктын келечегинин символу катары турмуштун али далай азабы менен тозогунда, жыргалы менен кууралында Манас Атанын Руху берген күчкө таянып өмүр улай бермекчи деген көңүлдүн түпкүрүнөн сызып чыккан, билектей болгон тунук булак, таза ой тургандыгы, так ушул ойдун чыгарманы андан ары тармактантпай, агыны катуу, албууттанган дайра, «МАНАС» дайрасына нугун буруп койгону жазуучунун Улуулугун дагы бир ирет тастыктап турат. Чыгарма тегин жерден аягында «Манастын» өзүндө:»⁶

мындай делет деп барып эпоско кошулуп кетип жатпагандыр.

Эпостун улуулуугун терең түшүнгөн кыраакы жазуучу, өткөн тарыхтын изине түшүп, анын көркөм сөздө кылымдардан бери өлбөй кызыл тилдин алдында кылдат сакталып келе жатканын баамдаган соң, эпостогу теңдеши жок кудурет күчкө, андагы каармандардын кайталангыс элеси менен сүрөтүнө карк болгон калктын, мунарыктап бараткан, «Манас» жөнүндөгү түшүнүктөрү түш болуп бара жаткан чакта эсине салып, бир тутантып, козгоп, жалындатып коюу үчүн жазганын мезгилдик алкактан алып карасак дароо андаарбыз. Ал эми бүгүнкү күндөн алып караганда «Манас» эпосу эмне үчүн керек? Эмнеге окуу, окутуу керек? Манасчылыкты улантуунун маани-маңызы эмнеде? Так ушу сындуу улам жаңырган муундун суроосуна жооп иретинде илимий эмгектер менен катар, жазуучунун «Кайрылып куштар келгенче» чыгармасы өзүнчө басылыш болуп, жарыяланып көпчүлүктүн колуна жеткендей болсо «Манас» эпосу үчүн анын кадыр-баркы үчүн чоң иш жасалган болор эле. Маселен, Түркияда «Чагылган үндүү Манасчы» деген ат менен аңгеме катары жарыяланганда «Манас» эпосуна, манасчыларга кызыгуунун арткандыгын изилдөөчүлөр белгилеп жүрүшөт.

Мындан кандай жыйынтык чыгарууга болот; сөз болуп жаткан чыгарма жогоруда да белгиленгендей «Манас» эпосунун жалынын өчүрбөй, жандуу тутууга керектүү, андан ажырагыс, коштоп жүрүүгө толук акылуу, эпостун кагаз бетиндеги «экинчи өмүрүнүн» бет ачар ачкычы, же эпоско пролог деп айтууга жана атоого татыктуу чыгарма.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч. *Чыгармаларынын жыйнагы: 4-том. Роман, аңгемелер. /Түз. Абдылдажан Акматалиев.* – Б.: Бийиктик, 2008.б. 495.
2. Акматалиев А.Айтматовдук энциклопедия. / Жооптуу редакторлор. Т. Казиев, С. Султанидинов. Адабият жана искусство институту. — Бишкек: «Илим», 1993.—184 с. 18-бет.
3. Электрондук сөздүк. АBBYU Lingvo x3
4. Кадырмамбетова А. Адабий кырдаал жана көркөмдүк жаңылануулар. – Б., 2009. – 420 б. 97-бет.
5. Айтматов Ч. *Чыгармаларынын жыйнагы: 4-том. Роман, аңгемелер. /Түз. Абдылдажан Акматалиев.* – Б.: Бийиктик,2008, 501-бет.
6. Ошондо. 508-бет.